

TRANSLATÓRIUM

VIII літературно-перекладацький фестиваль
Хмельницький, 19-21/09/2025

ПЕРЕКЛАД ЯК АКТ СВОБОДИ

Що насправді є переклад? У своїй основі — це, без сумніву, мистецтво і ремесло передавання змісту, ритму, інтонації з однієї мови на іншу. Це постійний діалог між «я» і «ти», між текстом і читачем, між однією та іншою культурою. Але переклад — це також простір сили. Це спосіб керувати уявою, творити або стирати ідентичності, відкривати або закривати доступ до світів і сенсів. Через переклад одні голоси отримують шанс бути почутими, а інші — губляться або замовкають.

Особливо це відчутно в контекстах, де мова була й залишається не просто засобом комунікації, а полем боротьби. Для України, багатовіковий досвід якої позначений політикою лінгвоциду, викоріненням і підміною слів і значень, переклад завжди був чимось більшим, ніж мистецтвом перенесення текстів між мовами. У XIX і XX століттях імперські стратегії Російської імперії та Радянського Союзу активно використовували переклад як механізм контролю: тексти іноземних авторів часто доходили до українського читача лише через російську мову, спотворюючи зміст, тональність і політичний підтекст. Українські ж автори перекладалися так, аби їхня унікальність розчинялася у зручній для влади уніфікованій парадигмі. Багатьом перекладачам доводилося служити не мистецтву, а ідеології.

У колоніальній логіці переклад часто виконував функцію підпорядкування. Мову імперії наділяли статусом «універсальної», придатної до філософії, науки, ідеології. Мову колонізованих територій зводили до побутового діалекту, до фольклору, до маргіналій. Переклад із цієї перспективи ставав фільтром — він давав змогу проходити лише тим текстам, які підлягали адаптації під «велику ідею». У випадку України це вилилося в системне посередництво: класичні та сучасні західні тексти потрапляли до українського читача через російську мову. Таким чином, ми читали Канта, Вітмена чи Беккета вже подвійно протлумаченими — з мовою і стилем, скоригованими згідно з канонами імперського бачення світу.

Так само українська класика — тексти Шевченка, Лесі Українки чи Сковороди або взагалі не перекладалися іншими мовами, або їх адаптовували до риторики «єдиної радянської культури», випилюючи з них релігійність, бунтівність, неоднозначність. Ці тексти не мали права бути собою — вони мали бути «вписаними». Усе, що не вкладалося у форму, редагувалося або замовчувалося.

Та попри все, переклад також був і актом опору. Навіть у найтемніші часи з'являлися перекладачі, які наважувалися працювати з оригіналами, які боролися за гідність мови, які доводили, що українська може передавати найтонші нюанси думки, найглибші пошуки духу. У їхній роботі переклад переставав бути просто ремеслом — і ставав політичною дією. Вони перекладали не лише тексти — вони перекладали можливість існування українського в культурному просторі світу.

У XXI столітті в Україні переклад отримує ще одну функцію — цього разу відкрито, радикально, голосно. Він стає інструментом деколонізації, переосмислення, відновлення мовної гідності. Перекладачі й перекладачки дедалі частіше стають не лише фахівцями(чинями), а й активіст(к)ами, агент(к)ами змін. Вони повертають українському читачеві голоси, які були приховані, перекручені або недоступні. Вони віднаходять імена і наративи, що відкривають перед нами нову уяву про світ і про себе в ньому.

Особливо важливою стала робота з текстами, що раніше були або втрачені, або перекладені з ідеологічною деформацією. У перекладі тепер відбувається повернення першозначень. Це не лише про текст — це про право бачити, називати, переживати власний досвід.

Сьогодні переклад — це акт свободи. І ця свобода — багатозарова. Це свобода вибору: що перекладати і як? Це свобода говорити: чи є у нас слова, аби висловити війну, травму, любов? Це свобода чути: як ми впускаємо в себе тексти, що відрізняються від нашого досвіду, але можуть нас змінити?

Літературно-перекладацький фестиваль TRANSLATORIUM — це простір, де ці свободи не лише проголошуються, а й практикуються. Це місце, де перекладач чи перекладачка більше не ховається в кінці книжки дрібним шрифтом, а виходить на сцену. Це подія, що гуртує перекладачів(ок), письменників(ць), видавців(чинь) та інших діячів(иць) літератури, які бачать у перекладі не лише інструмент, а ідею, не лише техніку, а спосіб бути у світі.

У часи, коли свобода знову стає питанням виживання, переклад нагадує: ми маємо голос. І ми можемо його донести до інших.

кураторка: Юлія Дідоха